

Прегледни рад
УДК: 811.512.161'38"17"
811.512.161'35"17"
091=512.161"17"
DOI: 10.5937/zrffp56-63126

„ПРЕФИЊЕЊЕ” ЗАПОВЕСТИ, ДИПЛОМЕ „ОТМЕНОГ СТИЛА” И „УМЕТНИЧКА” ПИСМА НА ОСМАНСКОМ ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ: ИЗМЕЋУ „ИНША” ПРАВИЛА ПИСАЊА И ДИПЛОМАТИЧКИХ И ПАЛЕОГРАФСКИХ ОДЛИКА

Ирена Д. КОЛАЈ РИСТАНОВИЋ¹

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за оријенталистику
Београд (Србија)

¹ irena.kolaj.ristanovic@fil.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-0918-7775>

Примљен: 1. 12. 2025.
Прихваћен: 23. 6. 2026.

„ПРЕФИЊЕНЕ” ЗАПОВЕСТИ, ДИПЛОМЕ „ОТМЕНОГ СТИЛА” И „УМЕТНИЧКА” ПИСМА НА ОСМАНСКОМ ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ: ИЗМЕЂУ „ИНША” ПРАВИЛА ПИСАЊА И ДИПЛОМАТИЧКИХ И ПАЛЕОГРАФСКИХ ОДЛИКА

Кључне речи:
акт;
писмо;
„инша”;
дипломатика;
палеографија;
османски.

Сажетак. Османска држава је више векова неговала традицију имплементације исламског закона – шеријата и закона владајућег султана – кануна третирајући ислам као званичну религију Царства. Акти различите врсте при централној и локалној администрацији Османског царства, који су се ослањали на законску регулативу, подразумевали су одређену структуру. Истовремено, различити рукописи неговали су и „инша” правила за писање која су се развила управо из рада канцеларија османског државног апарата, а при управној, извршној и судској власти. Структура аката и рукописа, као својеврсних писама, пружа нам данас податке који су од користи различитим наукама и научним дисциплинама, те њиховим делатницима. Као таква, структура се изучава у оквиру османске дипломатике, али и палеографије, те је наша идеја да, представљајући садржај структуре списка, укажемо на њихов вишеструк значај осврнувши се и на зачетак похрањивања. У раду је примењен интердисциплинаран приступ теми уз коришћење извора српске и османске провенијенције и релевантне литературе.

Увод

Термин „инша” (тур. *inşâ*) потиче из арапског језика и означава „стварање, обликовање, образовање, извођење, оснивање, утемељавање, есеј, писање (писама), литерарни стил” (Muftić, 1997, стр. 1489; Pakalin, 1983, стр. 73–74). Односи се на науку о писању, али пре свега на „скуп правила” и устаљену форму писања аката и писама (тур. *mektûp / tahrîr / şukka*), која су се имплементирала с циљем што исправнијег писања писама, а временом се из идеје о потреби постојања структуре аката и писама развила потреба за изразом, прикупљањем и преписивањем примера. Ове збирке (тур. *İnşâ defteri / münşeat*) садржале су већ написане акте централне и локалне администрације Царства, али и приватна писма (Колај Ристановић, 2022, стр. 192–195; Gačanin, 2018, стр. 11–13). Премда писмо „представља прилично еластичну и разноврсну категорију” путем које се обављала писмена комуникација између представника власти, у периоду од XV до XVIII века, под писмима су се подразумевала и акта упућена локалној администрацији од стране централне администрације Царства (Чолић, 2005, стр. 181).

„Инша” се развила управо из кореспонденције (тур. *tarâsül*) између канцеларија управне, извршне и судске власти Османског царства. Структура аката централне и локалне администрације Царства има велике сличности са оном која је садржана у приватним писмима (Gačanin, 2018, стр. 33). Уколико бисмо разматрали *инша* као лексему, дефинисали бисмо је као *писање званичној или приватној писма ња и њихова правила која се њи њоме примењују*. Онај који је писао садржаје примењујући „инша” правила носио је звање мунши (тур. *münşî*), а представљао је и „зачетника, оснивача, аутора, списатеља, стилисту, уредника, те књижевника” (Gačanin, 2018, стр. 11–13; Muftić, 1997, стр. 1489). Данас се „инша” изучава као посебна „књижевна форма” у турској класичној књижевности (Колај Ристановић, 2022, стр. 192–195; Gačanin, 2018, стр. 11).

Приручник или „инша дефтер” ове врсте сачуван је и у Историјском архиву Београда, а потиче из 1760. године. Ова књига у рукопису написана је на османском турском језику, садржи 39 страна и према структури одговара

„Префињене” зајовесийи, дийломе „ойменої сийила” и „умейничка” ийсма на османском ийурском језику: између „инша” иравила ийсања и дийломаийичких и ийлеоїрафских одлика

приручнику за писање аката. На првој страни наглашена је и важност писања учтивих садржаја који би својом лепотом досегли „ниво уметности”. Истовремено, као обавезан саставни део свих рукописа у Османлија, започета је бисмилом. Достављамо превод прве стране ради бољег разумевања теме:

„У име Алаха нека је узвишена његова слава и нека је велика његова дарежљивост. (Ова) наука о писању је веома лепа наука. Потребна је писарима који читају и пишу и место јој је између важних друштвених послова и узвишене уметности. Уистину би рукопис писара требало да буде леп, читак и оригиналан. Леп рукопис је само уметност украшавања. Писари писама би требало да познају граматику (правила писања) [...]” (Колај Ристановић, 2022, стр. 192–195)

Саставни делови свих писама као „инша форме” упућују нас на закључак да приватна писма и писма која су размењивана између канцеларија представника власти имају веома слична правила. Дипломатичке одлике званичних писама изучавају се у оквиру дипломатике која представља помоћну историјску науку од изузетне важности за изучавање обавезних садржаја аката – „спољашњих и унутрашњих обележја докумената” који нам својом аутентичношћу потврђују веродостојност аката. Палеографија, која је нераскидиво повезана са дипломатиком, не може бити изостављена у нашем разматрању. Палеографске одлике писама можемо изучавати у оквиру ове помоћне историјске науке, која нам омогућава да пратимо развој писма од његовог настанка, те да га и прочитамо, протумачимо, анализирамо и њиме написан садржај инкорпорирамо у други (Чолић, 2005, стр. 7–9).

Истраживања која су се бавила анализом структуре писама и аката нису бројна у односу на друге теме из области османистике. Разлог томе лежао је, пре свега, у жељи научних радника да тачно прочитају и протумаче садржај списа. Повремено стављајући акценат на даљу употребу протумачених списа, османисти и оријенталисти се нису окретали разматрању њихове структуре која им је служила само у имплементацији анализе и обраде. Стога смо се одлучили да, у складу са простором који имамо на располагању, поменемо само неколико студија које су нам биле од важности.

Мехмет Еминоглу (Mehmet Eminoğlu) 1993. године објављује научну студију која се тиче општих података у вези са читањем докумената на османском језику: *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş* (Eminoğlu, 1993). Две године касније изашла је изврсна књига у виду приручника *Osmanlı Paleografyası ve Siyasî Yazışmaları* са примерима Алија Актана (Ali Aktan). Ипак, највећи допринос овој теми дала је Мубахат Кутукоглу (Mübahat Kütükoğlu) својом монографијом *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, која је публикована 1999. године. Ова научна студија представља незаобилазан извор у изучавању османске дипломатике и палеографије. Исте године, Мирјана Маринковић је објавила монографију о раду канцеларије кнеза

Милоша Обреновића – *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, у којој је приредила 23 акта из истоименог фонда Државног архива Србије. Акти су приређени према свим правилима саопштавања аката на османском турском језику и представљају изузетан допринос развоју османске дипломатике и палеографије у опусу докумената које су размењивали представници локалних власти Османског царства. За нашу тему од важности је био и уџбеник *Османска дијломаџиџика са џалеоџрафијом Љиљане Чолић*, објављен 2005. године, а који садржи опште податке намењене студентима и академским радницима у вези са поменутиим научним дисциплинама. Из пера Мирјане Маринковић, 2009. године изашао је приређен превод 310 докумената у оквиру научне студије *Турџи са сџиране кнезу Милошу Обреновићу. Фонд Књајеске канцеларије. Документи на џијурском језику*. Године 2018. објављена је књига *Писма. Уводна сџудија о џијумачењу џисама као извора за оџћу, кулџијурну и књижевну хисџијорију Сабахете Гачанин*, у којој се она бави „инша” правилима у писању писама.

Дијломаџиџичке одлике

У дипломатичке одлике аката на османском језику убрајају се неколики делови који одражавају културолошка и идентитетска својства тадашњег друштва. Осим „обраћања Богу” у зачељу акта, обавезни делови садржали су помињање бога у различитим контекстима, а од важности за истицање добронамерности пошџиљаоца и слања лепих жеља примаоцу. Осим тога, имплементација исламске религије и примена исламског закона – шеријата, обликовала је конфесионални идентитет у чији је контекст смештано читаво друштво. Акти и писма пружају јасну слику о међусобним односима представника централних и локалних власти, те третирању њихових поданика (Gačanin, 2018, стр. 42–44).

Веђина аката садржала је обавезну инвокаџију (тур. *davet*) која се испољавала у исписивању симболичног назива за бога (тур. *Hüve / Hüve'l-bâkî*). Инвокаџија представља својеврсно дозивање Бога у значењу „Он / Он, онај који је вечан”, али постоји више начина писања инвокаџије (Чолић, 2005, стр. 72; Kütükoğlu, 1999, стр. 124). Потврђивала је чињеницу да је Османско царство припадало ширем исламском цивилизацијском кругу. Након овог обавезног дела, сваки рукопис је садржао монограм владајућег султана – тугру (тур. *tuğra / padişahın nişanı*). Тугра је мењала свој изглед и захваљујући калиграфском начину исписивања, чини нам се, остављала највећи утисак на посматрача. Непосредно испод ђи, најчешће код берата (*berât*) и фермана (тур. *fermân*), стајала устаљена фраза која се јављала у различитим облицима. Један од примера достављамо у следећем преводу: „Наредба часног, величанственог и узвишеног султанског знака и блиставе

„Префињене” зайовесийи, дийломе „ойменої сийила” и „умейничка” ийсма на османском йиурском језику: између „иниа” йравила йисања и дийломаийичких и йалеоїграфских одлика

тутре владара која осваја свет је следећа (тур. *Nişân-i şerîf-i âlîşân-ı sâ-m-î mekân-ı sultânî ve tuğra-yı garrâ-yı cihânistân-i hakânî hükmü oldur ki*)” (Чолић, 2005, стр. 90; Kütükoğlu, 1999, стр. 125–126).² Превод овог дела акта среће се у различитим варијантама које ипак носе исто значење. Ова појава се јавља услед вишезначности речи и богатства арапског језика чије лексеме красе овај део акта.

У актима султана следио би садржај којим би започињао документ, а у коме би се истицао значај владајућег султана (тур. *ünvân*). Назив титуле коју је владар Османског царства носио, султан (тур. *sultân*), потиче из арапског језика и значи „власт, сила, моћ, снага, жестина, доказ, господство, ауторитет, цар, султан, те владар” (Muftić, 1997, стр. 666). Стога би овај део рукописа, којим се настоји потврдити да је султан „владар свих муслимана света – халифа” бивао веома сложен и недвосмислено аутентичан доказ аутократске власти. Следећим примером почетка писма султана Сулејмана Законодавца (1520–1566) из 1547. године настојаћемо да исто поткрепимо:

„Ја који сам, султан над султанима, доказ владара, владарски дар круне целог света (на земљи), божији заступник на земљи, падишах и султан Меке и Медине, светог Јерусалима, Истанбула, Средоземног и Црног мора, Румелије и Анадолије, Рума и Карамана, Ерзурума и Дијарбакра, земаља Курда и Лора, Азербејџана и Персије, Мараша³, Египта и Сирије, читавог Арапског полуострва, Багдада и Басре, Адена и Јемена, земаља Татара и Кипчака и Магреба, Влашке и Молдавије, престола Будима, Трансилванијске провинције и њима припадајућих места и осталих заузетих нашом сабљом [...] (тур. *Ben ki, sultân-ı selâtîn ve bürhân-ı havâkin, tâc-bahş-i hüsvân-ı rûy-i zemîn, zillu'llâhi fi'l-arzîn, Mekke'nin ve Medîne'nin ve Kudüs-i Şerîf'in ve İstanbul'un ve Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rûm-ili'nin ve Anadolu'nun ve Rûm'un ve Karaman'ın ve Erzurûm'un ve Diyar-bekr'in ve Kürdistân'ın ve Lûristân'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Zülkâdiriyye ve Mısır ve Şam ve küliyyen Arabistân ve Bağdâd ve Basra ve Aden ve Yemen memleketinin ve Tatar ve Deşt-i Kıpçak ve Mağrib-i zemîn'in ve Eflâk ve Boğdan ve Budun Tahtı'nın ve Erdel Vilâyetinin ve ana tâbî olan yerlerin ve dahî kılıcımızla alınmış nice memleketlerin pâdişâhı ve sultânı [...]*)” (Aktan, 1995, стр. 94)

Структура султанских заповести подразумевала је навођење имена и титуле појединца коме су намењене подразумевајући посебан стил. Форма овог дела акта или рукописа, инскрипција (тур. *elkâb*), разликовала би се у

² Превод који смо приложили није идентичан преводу који је дат у монографији *Османска дийломаийика са йалеоїграфийом*, али се у њој могу пронаћи варијанте исписивања. Различите примере срећемо и код Кутукоглу у монографији *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*.

³ Овде је реч о територији која је потпала под османску власт 1531. године, а односи се на Мараш и околне санџаке.

складу са „важношћу ранга коме је појединац припадао”. Током владавине султана Мехмеда II Освајача (1451–1481), текст инскрипције је озакоњен и утврђена су правила писања. На пример, уколико је писмо упућено великом везиру или шејхулисламу, те султановом хоџи, инскрипције би се разликовале. Различитост садржаја не односи се, у овом случају, само на разумевање административног положаја појединца, већ и на његов шири друштвено-политички значај у друштву. Ради бољег разумевања наше тврдње, достављамо инскрипције намењене великом везиру (1) и шејхулисламу (2):

(1) „Честитом везиру и најбољем управитељу, који издаје наредбе и чија се реч слуша; величанственом маршалу који одржава ред на свету; онеме који спроводи наредбе у народу исправним мишљењем; онеме који свршава послове народа исправном одлуком; онеме који одржава сретну грађевину државе [...] (тур. *Düstûr-i mükerrem müşîr-i müfahham nizâmtu'l-âlem müddebir-i ümûr-i'l cumhûr bi'l-fikr-i's-sâkib mütemmim-i mehhâm-i'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhid-i bünyân-i' d-devlet-i ve ikbâl.*)”⁴ (Aličić, 2012, стр. 77)

(2) „Најученијем међу високоученима, најврлијем међу Богу врлим угодницима, извору врлине и истинског веровања, наследнику божијих посланика и пророка, онеме који разрешава тешка верска питања и упућује како исправно решавати искрсле проблеме, даје решења за суптилна питања и проблеме који воде ка истини, старешини ислама и муслимана, муфтији правоверних, онеме коме не треба описивање и објашњавање.” (Чолић, 2005, стр. 73)

Ове веома сложене и дуге делове рукописа, који су се разликовали, веома је тешко превести, те се у том смислу можемо осврнути на запажање Мирјане Маринковић о „непреводивости”. Наиме, Маринковић наводи „да многи замишљају да је српски тако богат да се неки изрази не могу превести на страни језик” (Маринковић, 2023, стр. 112), а ми бисмо додали да исто важи и за тумачење делова рукописа на османском језику. Додатни напор у тумачењу обавезних делова аката пружа могућност избора различитих превода појединачних речи иако се у вишезначности огледа и богатство језика. Још је велики османски књижевник Нергиси,⁵ који је написао и „Збирку примера званичне кореспонденције” (тур. *Münşeat Mecmuası*), забележио: „Преношење речи изворног текста у њиховом тачном распореду [...] као превод бива нејасно и не сведочи сваки пут у грациозној елеганцији

⁴ Ахмед Аличић је приложио веома детаљну, сложену и захтевну транслитерацију која се разликује од претходно наведених. Данас постоји тенденција да се иста поједностављује.

⁵ Мухамед Нергиси је рођен у Сарајеву у периоду између 1580. и 1585. године. Преминуо је 1635. године. За собом је оставио неиздбрисив траг у писању „инша прозе”, а делове његовог опуса приредила је Сабахата Гачанин (Gačanin, 2018, стр. 109–206).

„Префињене” зајовесџи, дијломе „ојменој сџиила” и „умејиничка” њисма на османском њиурском језику: између „иниша” њравила њисања и дијломаџичких и њалеоџрафских одлика

валовите косе и знаковима лепоте, што је знак речитости и реторике” (Gačanin, 2018, стр. 151; Marinković, 2012, стр. 258). Разматрајући садржај аката и појединачних писама не можемо, а да се не сложимо са наведеним.

Следећи, обавезни део обухватао је навођење имена и титуле лица коме је рукопис упућен. Затим би уследила молитва (тур. *dua*). Молитва се такође разликовала и састављала би се у складу са титулом, позицијом у административном апарату Царства и пореклом примаоца (Чолић, 2005, стр. 75–76). Нараџија (тур. *iblağ*), тачније сам садржај акта или писма углавном би започињао следећим текстом: „Када стигне узвишени султански акт/документ нека буде знано (тур. *Tevki’-i refi’-i hümayûn vasil olıcak ma’lûm ola ki*)⁶” (Чолић, 2005, стр. 76; Kütükoğlu, 1999, стр. 108). Наредба, која је била повод писања, садржана је у диспозиџији (тур. *emir*). Не тако обимног садржаја, била је јасна и конкретна. Како би се она извршила, сваки акт би садржао и санкџију (тур. *tehdîd*). Најчешћи превод османиста ове најфреквентније санкџије би гласила: „То да знате и у складу са тим да се понашате и никако другачије (тур. *Şöyle bilesiz ve ana göre amel eyleyesiz bir dürlü dahi etmeyesiz*” (Kütükoğlu, 1999, стр. 111–112). Обавезни делови аката били су датум (тур. *tarih*) и место издавања (тур. *mahall-ı tahrîr*) (Чолић, 2005, стр. 78; Kütükoğlu, 1999, стр. 112–113).⁷

Палеоџрафске одлике

Османски турски језик писао се алфабетом арапског и неколиким графемама из персијског језика. Арапско писмо подразумева више начина и стилова у писању графема, а у османском турском језику јавља се шест врста (тур. *altı çeşit yazı*). Према нашем скромном мишљењу, у нашем истраживању би требало поменути осам врста писања. У њих бисмо убројили и два најстарија писма, куфи (тур. *Kûfî yazısı*) и несх (тур. *Nesih yazısı / Nesh yazısı / Nesh-i Osmânî*) које поједини османисти нису сматрали фреквентним. Државни апарат који су установили Турџи Османлије није подразумевао коришћење свих осам писама у свакодневном раду канцеларија управне, извршне и судске власти.

Најстарије писмо – куфи (тур. *kûfî*), које се користило у арапском свету од времена владавине халифе Рашида, забележено је у виду инскрипџије на кованицама од сребра у време владавине султана Орхана Гаџија (1326–1362). Осим у рукописима и инскрипџијама теолошког карактера, не среће се често међу варијететима османских извора. У вођењу протокола у које

⁶ Нараџија је имала различите садржаје са истом поруком.

⁷ Називи обавезних делова аката се у турском језику јављају и у другом преводу, а ми смо дали основне.

су се записивала регеста званичних аката дивана – мухиме дефтера (тур. *Divânî hümayûn defâleri*⁸ / *mühimme defteri*), коришћено је писмо несх или несих. У заглављима званичних аката султана најчешће сусрећемо писмо сулус (тур. *Hatt-ı sülüs*), које својим импозантним изгледом консонаната, дугих и кратких вокала, плени елеганцијом.⁹ Услед ове чињенице, ова врста је калиграфска форма у арапском језику, те су се из тог разлога њим исписивали и исписују се садржаји који би морали поседовати и декоративни карактер (Чолић, 2005, стр. 35; Kütükoğlu, 1999, стр. 55–60; Pakalın, 1983, стр. 291–292, 310–312).

Премда је наш фокус на садржајима аката османске администрације, важно је поменути писмо тевки (тур. *Hatt-ı tevkî*). Ово писмо се користило за писање султанских заповести – фермана (тур. *fermân*) и берата (тур. *berât*), те је стога термин „тевки” још један у низу термина којим именујемо „султански знак”, наредбу, акт или повељу. Протоком времена, сменом султана и друштвено-политичких околности у Царству, овај начин писања заменило је ново – дивани. Тевки писмо се користило за писање задужбинских докумената приликом оснивања вакуфа различитих врста. У османистици је дивани (тур. *Hattî divânî*) прихваћено као писмо или начин писања османске државе. Писало се арапским алфабетом, али услед чињенице да не припада групи шест основних писама, не може се сврстати у наслеђен процес писања графема. Коришћено је од XV до XIX века у изради свих врста аката при османском дивану. Из њега је проистекао стилски декорисан начин писања – цели дивани (тур. *Celî Divânî*) (Чолић, 2005, стр. 36–37; Kütükoğlu, 1999, стр. 55–60; Pakalın, 1983, стр. 466–467, 484).

Поједностављен облик овог начина писања представља рика (тур. *Rikâ yazısı*), те се услед сличности у брзом писању аката догађало да и сами османисти погреше приликом тумачења и навођења врсте. Користило се све до језичке реформе, 1928, када је латинично писмо проглашено званичним у Републици Турској. Ово писмо је најближе историчарима и научницима који се баве тумачењем и анализом аката из XIX века, а најчешће се може срести и у списима које су размењивали представници српских и турских власти. Осим наведених, поменули бисмо писмо талик (тур. *Ta'lik yazısı*), које се среће у рукописима теолошког и филозофског опуса, али и на појединим инскрипцијама. Премда визуелно изгледа веома раскошно, посуто златним прахом или ошарано бојама, користи се и данас у стилском исписивању верског садржаја. Последњи облик писања који бисмо узели у обзир је сијакатски (тур. *Siyâkat yazısı*), који се користио у састављању списа из

⁸ Постоји више врста дефтера који припадају овој групи.

⁹ Веома корисно штиво за изучавање дипломатичких и палеографских одлика мухиме дефтера јесте монографија *Mühimme Defteri* Мехмета Алија Унала (Mehmet Ali Ünal), публикована 1995. године.

„Префињене” зайовесѣи, дѣиломе „оѣменој сѣиѣла” и „умейнича” ѣисма на османском ѣурском језику: између „инѣа” ѣравила ѣисања и дѣиломаѣиичких и ѣалеоѣрафских одлика

области економије (Чолић, 2005, стр. 38–40; Kütükoğlu, 1999, стр. 55–60; Pakalın, 1983, стр. 43–44, 237–240).

*Улоѣа ѣерѣумана у размени садржаја ѣисама:
ѣример „сѣиска обавеза” ѣреводиоца у
коресѣондѣнцији срѣских и ѣурских власѣи*

Изузетно важну улогу у свакодневној кореспонденцији између представника власти у провинцијама Царства са српским властима имао је преводилац или терѣуман (тур. *tercüman*). Терѣуман је, најпре, било лице које је потицало из текијских редова бекташија. Терѣуман би на местима окупљања становника (попут тргова) која су носила назив терѣумандар (тур. *tercüman-dâr*) читао молитве и колективним чином заједно са присутнима обављао „чин извињавања” (тур. *özürdâr*). Протоком времена су ови појединци добили значајнију улогу у османском друштву. Њихова дужност постало је превосѣње, а овај процес и њихово присуство од важности за све канцеларије у Царству (Колај Ристановић, 2022, стр. 197; Pakalın, 1983, стр. 459; Teodosijević, 1997, стр. 53–74).

У време прве владавине кнеза Милоша Обреновића (1815–1839) у оквиру Књажеве канцеларије радило је више преводилаца. Међутим, тек 1841. године, након што је потреба за познаваоцем турског језика изнесена пред Државни савет, донесен је правилник о преводиоцима. Њихове обавезе су биле следеће:

- „1. Преводиѣи са ѣурској на срѣски све фермане који се од Порѣе из Царѣрада на име Свевишњеј књаза именују;
2. Преводиѣи ѣисма која свевишњи књаз добија од везира;
3. Преводиѣи ѣисма која свевишњи књаз добија од минисѣира иносѣраних дела ѣурској и друѣих великана ѣурских из Царѣрада;
4. Преводиѣи којије ѣурске, које кайуѣеаја са свим ѣисмима из Царѣрада сѣроводи;
5. Преводиѣи ѣракѣаѣе нове, особито Коморске и са овим скојчане ѣарифе које Порѣа са сѣираним силама закључује и који се званично саветодавном кадру ѣејосредно саоѣиѣавају или ѣосредсѣвом мухафиза деоѣрадској;
6. Преводиѣи са срѣској на ѣурски ѣредсѣављѣнија која се чине Блисѣаѣелној Порѣи ѣроѣивна каквом изашавшем ферману. Оваква ѣредсѣављѣнија морају биѣи, као иѣио је ѣознаѣио, и ѣросѣираније изношена и разѣранѣа, а морају се ѣако деликатѣна уѣоѣредѣиѣи како ће се иѣѣина казѣи, ѣрава народна браниѣи, а ѣри ѣоѣе Блисѣаѣелној Порѣи дужностѣно давати иѣајуѣе ѣоѣиѣовање. Да оваква акѣа ѣреводиѣи

изискује вештину и окрећносћ, високославни Совјетџи лако ће увидети и признати;

7. Преводити писма за великој везира од кадра Совјетџа;

8. Преводити или сачињавајући писма кад књаз ишше министриру иностраних дела у Цариграду или њом пошребди друјима у Цариграду налазећих се министара или рицала;

9. Кореспонденцију водити са мухафизом деоградским. И од сад наша кореспонденција учинити мора све док се наставе захтеви за продавање џурских неокрећносћи која су се по правилима Хајшиширифа још пре две године продајти морала, а продана нису;

10. Кореспонденцију водити са околним, око Србије, њашама и забијима џурским као и са валијама досанским, мухафизом видинским, њашама нишавским, лесковачким, њиројским, њријејољским, нововарошким... сва ова кореспонденција сада у дужносћ њајиду џурском да ради;

11. Да преводи писма кад од пограничних забија добије Начелство окружја крушевачкој, алексиначкој, алексиначкој и џуриусовачкој, који немајући ко ће им писма прочијати шаљу њаква ПИД да им се преведу и после преведена њајрај враће;

12. Појечитиелство њравосуђа шаље често њајије џурске која се од њражећих сјрана пре суд срјски износе будући да пре судовима ишше нико чиијати не зна, преба да се од џурској њајиба преведу, или ако су од џројоколисше Ајелационој суда и њисара џурској преведена њвере и реченом Појечитиелству преводи заједно са џурским оријиналима њријојеним, а пошрефило се да је њајид Божиновић морао пре суд излазити и заједно са Пејровићем преводе њајија њроверавати;

13. Тако ишшо и јединствена лица, Срби и сами Турци, своје њајије, сенеше и друје докуменше доносе да им се преводе;

14. Налазе се у архиви Књажеске канцеларије мноја џурска акџа која онако нејпреведено леже, и ова акџа је нужно њревести и после у рејистар сџавити. Тако се међу џурским акџима која њрибрана и преведена нису, налази и ферман Блисџајиелне Порџе којим се уверава народ срјски да у Србији Бошњак и Арнајући не моју никад бијти ван њарнизона њрадова.” (Колај Ристановић, 2022, стр. 197–198)

Из наведеног можемо закључити да су обавезе тадашњег преводиоца превазилазиле општа знања о османском турском језику који је у усменом обраћању достигао ниво потребан за међусобно разумевање представника власти. Међутим, у писаном облику, османски турски језик захтевао је висок степен знања. Преводилац је морао да познаје дипломатичке и палеографске одлике докумената који су издавани у Османском царству, те да их у складу са њима и саставља (Маринковић, 1999, стр. 76–80). Та документа су, као и она састављана у турским канцеларијама, представљала извориште учтивог обраћања и „елегантнoг стила” писања. На самом крају истиче се „неужност” тумачења „турских аката која онако нејпреведено леже”.

„Префињене” зайовесийи, дийломе „ойменој сийила” и „умейничка” ийсма на османском ийурском језику: између „инша” иравила ийсања и дийломаийичких и йалеоїрафских одлика

*„Инша”, дийломаийичке и йалеоїрафске
одлике акайи и рукойиса: „ийойос уїлађеној
вокабулара и умейничкој сийила ийсања”*

Претходно смо нагласили важност постојања структуре аката и писама уопштено, повремено се осврћући и на њихов садржај. Осим стилизоване садржине обавезних делова аката, требало би додати да они подсећају на књижевни садржај. Уколико бисмо говорили о књижевном, пре свега прозном, стваралаштву, „инша” је подразумевала „писање прозног текста посебно елегантно стилизованог литерарног писма”. Разматрајући улогу коју има „инша” у књижевности, повезали смо је најпре са писањем писама јер писма имају „стална и препознатљива места, одређени ниво уметничке форме” и због тога се сматрају и књижевном врстом (Gačanin, 2018, стр. 11, 82–84). Читање писама на османском језику подразумева и читање писама представника власти. Ова врста писама нас информише о разлозима настанка самих рукописа, али и о бројним сегментима испољавања културе у османском друштву. Посебно је „препознатљива, можемо рећи топка”, уводног текста и завршног дела (Gačanin, 2018, стр. 11, 82–84). У њој најчешће срећемо формални садржај, који подразумева учтиво обраћање. У актима локалне администрације Царства и различитим писмима јавља се у виду формулације (која је променљива) „Мом узвишеном, часном, поштованом, мудро, драгом пријатељу [...] (тур. *Rağbetli riâyettli hürmetli kiyâsetli dost-ı vedâd-kârim...*)” (Маринковић, 2009, стр. 93–94). Средишњи део писма или сам садржај обавештава нас о различитим моментима који се тичу свих области деловања појединца у османском друштву.

Уводни део писма у ком се наводи име и титула појединца коме је намењено, а које припада делу инскрипције, упућује нас директно на размишљање о култури и идентитету Турака Османлија. У ширем смислу, култура стилизованог начина писања развила се из потребе украшавања теолошких садржаја проистеклих из Кур’ана. Истовремено, забрана приказивања ликова у исламу довела је до потребе за вредновањем поетских и прозних садржаја чије су речи обликоване графемама красиле многе акте. „Инша писма” представљају „топос елегантног и углађеног вокабулара” који сведочи о богатству изражавања, а повезан је и са образовањем појединца, посебно уколико узмемо у обзир да су поједина писма обухватала уводни део из прозног или поетског дела на арапском, персијском или османском језику (Gačanin, 2018, стр. 11, 82–84).

Канцеларија кнеза Милоша Обреновића, како смо претходно поменили, настојала је да саставља писма у складу са дипломатичким одликама примљених аката од стране централне администрације Царства. Ипак, значајно је дати пример инскрипције и молитве из писма намењеног кнезу,

а које је послато од стране Хусејин-паше, видинског везира, и датирано на 1. фебруар 1835. године: „Његовој светлости, величанственом кнезу, мом верном, високоустоличеном пријатељу племенитог рода [...]” (тур. *„Asaletlû menziletlû mertebetlû dost-i vefaşiarım mir-i haşmetsemir cenablari”*) (Маринковић, 1999, стр. 106–107).

Претходно поменуто, појединачна писма често сведоче о повезаности разумевања потребе за игром речима, те њиховом распевањем. Овакав, али не усамљен пример даје Нергиси у свом писму: „[...] Упућено поседнику свих врлина да ткањем и везом речима о растанку објасни своје стање [...]; стога сам намерио написати писмо у најлепшем стилу и подарити га узвишеном скупу. Оно је попут љупког парчета јарко црвене везене свиле [...]” (Gačanin, 2018, стр. 164).

„Инша” је била област која је подразумевала изучавање језика, али је временом постала саставни део културе која се изучавала у медресама.

Заштита аката и рукописа: пример архива Турака Османлија

Свест о значају заштите аката различите провенијенције и рукописа који данас чине покретно културно наслеђе различита је на глобалном нивоу. Заштита данашњих покретних културних добара разликује се од категоризације покретног културног добра. За нашу тему, од важности је поменути оснивање архива у Османском царству, осврћући се на поједине моменте у препознавању значаја чувања аката и писама. Са ове хронолошке дистанце, можемо закључити да су архиви оснивани уз иницијативу појединаца, а да их је држава препознала као институције од значаја нешто касније. Није непознато да је у самом почетку оснивања Царства, са престоницом у Бурси, склоност ка идеји чувања списа била непрепозната. У време султана Мехмеда II Освајача (1451–1481) затекло се тек неколико сачуваних званичних аката наредби – фермана, мулкнама и вакфија, насталих у претходном периоду. Сматра се да су списи систематичније почели да се прикупљају након освајања Цариграда 1453. године. Тада су смештани најпре у Једикуле тврђаву. Овај објект свакако није био прилагођен чувању списа, те су они од влаге временом оштећени. Поједини списи нису ни сачувани. Ипак, идеја да се документи, као сведочанство комуникације између ауторитативних страна сачувају, од важности је за османску државу. Када је султан Сулејман Законодавац (1520–1566) владао, сачувани су списи који су данас у мањем броју похрањени у Османском архиву у Истанбулу. У овом периоду постојала су два „архива” у османској царској палати: дефтерхана (тур. *Defter-hâne*) и државна ризница (тур. *Hazine-i Hümayûn*). Историчар Фатих Руканци (Fatih Rukancı) сматра да су у оквиру појма „хазина” постојале две врсте, од којих

„Префињене” зайовесийи, дийломе „ойменој сийила” и „умейничка” ийсма на османском йиурском језику: између „инша” йравила йисања и дийломаийичких и йалеоѿграфских одлика

је једна била задужена за похрањивање печата великих везира и кореспондентних списа централне администрације царства. Можемо закључити да су представници управне власти били потпуно свесни свог положаја и могућности злоупотребе њихових потписа. Ови, званични административни печати, разликују се од личних печата и печатњака које су користили и имућнији слојеви друштва, а не само учесници у имплементацији државне политике (Rukanı, 2008, стр. 415–416).

Осамнаести век је у погледу похрањивања и заштите списа управне, извршне и судске власти био век назадовања. У њему су се, у недостатку простора за чување аката, документи и рукописи спаљивали. Услед ове појаве, велики број списа остао је несачуван. Руканци сматра да је у XIX веку пак дошло до убрзавања решавања проблема и активирања канцеларија централне администрације Царства, те да је услед ове појаве мали број списа остао сачуван и доступан (Rukanı, 2008, стр. 416–417). Наше је мишљење да су представници османских власти настојали да реше бројне друштвено-политичке проблеме који су задесили Царство, те су се одговори на бројна питања од важности за провинције слали убрзано. Из овог разлога интерес за њихово похрањивање је изостао.

Иако бисмо се темом похрањивања, обраде, сређивања, тумачења и објављивања списа у Османском царству могли давити детаљније, за нашу тему најважније је поменути оснивање првог званичног архива који је понео назив Ризница рукописа (тур. *Hazine-i Evrâk*), а који је отворен 1846. године (Rukanı, 2008, стр. 414–434). Установљењем институције овог типа, отворио се пут даљем прикупљању списа. Осим самог чина прикупљања, држава је дала подстрек систематизовању, обради, анализи и тумачењу списа. Истовремено, ни објављивање аката и рукописа није изостало, што је научницима различитих профила омогућило лакши увид у садржај архивских докумената и њихову употребу. Архив је више пута мењао назив, а данас носи назив Председништво државних архива Републике Турске – Османски архив (тур. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*).

Закључак

Садржај аката централне и локалне администрације Османског царства не представља само изванредан извор за истраживања која се врше у научне сврхе, а у оквиру бројних области и дисциплина, већ то чине и њихови саствани делови прописани „инша” правилима писања и дипломатичким и палеографским одликама. Они нам својом структуром, а која је носила одређену особеност, омогућавају да завиримо у свет владајућег друштвеног слоја становништва који се битно разликовао од свакодневног живота поданика

Литература

- Колај Ристановић, И. (2022). *Култура и идентитет. Муслимани у Београдској њервацији и вароши 1830–1867*. Београд: Историјски музеј Србије – Друштво за урбану историју.
- Маринковић, М. (1999). *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*. Београд: Историјски институт САНУ.
- Маринковић, М. (2009). *Турци са стране кнезу Милошу Обреновићу. Фонд Књажевске канцеларије. Документи на турском језику*. Београд: Државни архив Србије.
- Маринковић, М. (2023). Преводац као сањар. У: Г. Ђерић (ур.), *Имиджори и ласова. О књижевном превођењу и преводацима* (стр. 79–98). Београд: Институт за европске студије.
- Чолић, Љ. (2005). *Османска дипломатија са палеографијом*. Београд: Завод за уџбенике.
- Aktan, A. (1995). *Osmanlı Paleografyası ve Siyasî Yazışmaları*. İstanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı.
- Aličić, A. (2012). *Sidžili kadije kaze Novi Pazar od 1766. do 1768. godine*. Novi Pazar: Istorijski arhiv „Ras”.
- Eminoğlu, M. (1993). *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gačanić, S. (2018). *Pisma: uvodna studija o tumačenju pisama kao izvora za opću, kulturnu i književnu historiju*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Kütükoğlu, M. (1999). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Marinković, M. (2012). *Stara turska književnost*. Beograd: Filološki fakultet.
- Muftić, T. (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I–III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Rukancı, F. (2008). Osmanlı Devletinde Arşivcilik Çalışmaları. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(4), 414–434.
- Teodosijević, M. (1997). Poznavaoци турског језика код Срба. У: Р. Боковић и М. Теодосјевић (ур.), *Orijentalistika 70: zbornik radova* (str. 53–74). Beograd: Filološki fakultet.

„Префињене” зайовесийи, дийломе „ойменої сїиила” и „умейничка” ийсма на османском йиурском језику: између „инша” йравила йисања и дийломайичких и йалеографских одлика

Irena D. KOLAJ RISTANOVIĆ

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of Oriental Studies

Belgrade (Serbia)

“Refined” Decrees, Diplomas of “Elegant Style,” and “Artistic” Letters in Ottoman Turkish: Between the “Insha” Rules of Writing and Diplomatic and Paleographic Features

Summary

For several centuries, the Ottoman state upheld a dual legal tradition, combining Islamic law (*sharia*) with the sultan’s law (*kanun*), while recognizing Islam as the official religion of the Empire. Documents issued by both central and local administrations of the Ottoman Empire, grounded in legal regulations, displayed a distinctive structure. At the same time, various manuscripts followed the insha (*inşa*) rules of writing, which had developed within the chanceries of the administrative, executive, and judicial branches of the Ottoman state apparatus. The structure of these documents and manuscripts, conceived as specific forms of letters, provides valuable evidence for multiple scholarly disciplines. Accordingly, this structure is studied within Ottoman diplomatics, paleography, and auxiliary historical sciences. This paper seeks to emphasize their multifaceted significance by examining the content and structure of such writings, with attention to early practices of their preservation. The study adopts an interdisciplinary approach, drawing on sources of both Serbian and Ottoman provenance, alongside relevant scholarly literature.

Keywords: document; letter; insha (*inşa*); diplomatics; paleography; Ottoman.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).